

Zdánlivá jednosměrka: Knobův efekt a teorie mysli

Monika Bystroňová

Abstrakt: Cílem článku je ukázat, že zdánlivě asymetrický vztah mezi teorií mysli a morálkou je ve skutečnosti symetrický. Totiž nejen, že lidé využívají teorii mysli k rozhodnutí, zda si agent zaslouží vinit a zda učinil něco morálně špatného (nebo si zaslouží chválit a učinil něco morálně dobrého), ale někdy samotný morální charakter situace může ovlivnit teorii mysli. Nejprve provedu krátký úvod do teorie mysli – co to je, jak ji používáme a jak nám může být nápomocna. Poté popíšu proces hodnocení morální situace se směrem od teorie mysli (zvážení agentových mentálních stavů, připsání konceptů agentovi) k morálce (vynesení morálního soudu). V tomto procesu figuruje důležitý koncept – koncept záměrného jednání – který může hrát významnou roli při rozhodování o vině (nebo chvále) agenta: pokud jednal záměrně, vina (nebo chvála) by měla být větší. Opravdu to takto funguje? A co laici? Jaký je lidový koncept záměrného jednání? Na tyto otázky se pokusím odpovědět s pomocí empirických dat, která poskytli Bertram Malle a Joshua Knobe, a představím pět podmínek lidového konceptu záměrného jednání. Poté se ve světle dat shromážděných Joshuou Knobem pokusím ukázat, že dřívější přístup ke vztahu mezi teorií mysli a morálkou jako jednosměrnému se zdá být neudržitelný. Způsobil agent vedlejší účinek záměrně? Dosáhl něčeho agent záměrně, ačkoli neměl dostatek potřebných dovedností? Výsledky Knobových experimentů naznačují, že lidé jsou nejspíše ovlivněni morálním charakterem samotného vedlejšího účinku nebo výsledku. Pokud je morálně špatný, agent jednal záměrně, avšak pokud je morálně dobrý, agent nejednal záměrně – tato asymetrie se nazývá „Knobův efekt“. Rovněž se pokusím vyrovnat se s některými možnými námitkami. V závěru se budu zabývat určitými právními důsledky, které z tohoto nově symetrického vztahu mezi teorií mysli a morálkou vyvstávají.

Abstract: The aim of this paper is to provide evidence, that seemingly asymmetrical relationship between theory of mind and morality is in fact symmetrical. That is, not only that people use theory of mind to determine whether the agent is blameworthy and did something morally bad (or praiseworthy and did something morally good), but sometimes the moral character of the situation itself might influence people's theory of mind. First, I will make a brief introduction to the theory of mind – what it is, how we use it and how it could be

useful to us. Then I will describe the process of evaluation of moral situation with the direction from theory of mind (considering agent's mental states, ascribing concepts to the agent) to morality (make a moral judgment). In this process there is an important concept – the concept of intentional action – which can play a significant role in determining blameworthiness (or praiseworthiness) of an agent: if he acted intentionally, the blame (or praise) should be bigger. Does it really work that way? What about lay people? What is the folk concept of intentional action like? I will try to answer these questions with empirical data provided by Bertram Malle and Joshua Knobe and name five conditions for the folk concept of intentional action. Then, in the light of empirical data gathered by Joshua Knobe, I will try to show that former approach to the relation between theory of mind and morality as one-directional seems untenable. Did the agent brought about some side-effect intentionally? Did the agent achieve something intentionally, even though he did not have enough skill to do it? Results of Knobe's experiments indicate that people are most likely affected by the moral character of the side-effect or the outcome itself. If it is morally bad, agent acted intentionally, but if it is morally good it, agent did not act intentionally – this asymmetry is called “Knobe effect”. Also, I will deal with some objections. Finally, I will discuss some of the legal consequences arising from this newly symmetrical relationship between theory of mind and morality.

Klíčová slova: teorie mysli, morálka, mentální stavy, koncept záměrného jednání, experimentální filosofie, vedlejší účinky, dovednost, Knobův efekt, právo

Keywords: theory of mind, morality, mental states, concept of intentional action, experimental philosophy, side-effects, skill, Knobe effect, law

1 Co je teorie mysli a k čemu ji využíváme?

Abych mohla lépe popisovat vzájemný vztah teorie mysli a morálky, musím nejprve alespoň ve stručnosti vysvětlit levou stranu vztahu. Co je teorie mysli?

Jedná se o lidskou schopnost, která nám pomáhá porozumět tomu, co se děje v mysli druhého člověka, jak přemýšlí, jaká může mít přesvědčení. Dokážeme s její pomocí připsat druhým lidem mentální stavy a koncepty. A na základě toho jsme schopni vysvětlit lidské chování nebo jej dokonce předvídat (Ravenscroft, 2010). V některých případech pak můžeme říci, že máme jedinice tzv. přečteného.

Touto schopností „čtení myslí“ začíná člověk disponovat již v raném věku. Mezi druhým a šestým rokem děti začínají rozumět rozdílům mezi jejich vlastní myslí a myslí někoho jiného, touhám, přesvědčením a emocím (Gopnik & Seiver, 2009).

Okolo čtvrtého roku jsou zdravě vyvíjející se děti schopné správně připisovat přesvědčení druhým osobám – projdou tzv. *false belief* testem. Děti v tomto věku dokážou správně rozeznat, že druhá osoba může mít jiné přesvědčení, než ony, i když jde o přesvědčení nepravdivé (Wimmer & Perner, 1983).

Jedna z verzí testu¹ vypadá následovně: dětem jsou představeny postavičky Sally a Anne. Sally má košíček a Anne krabici. Sally ukryje svou kuličku na hraní do košíčku a následně opouští místnost. Anne v Sallyně nepřítomnosti vezme kuličku z košíčku a schová ji do své krabice. Sally se vrací a chce si hrát se svou kuličkou. Otázka, která byla dětem položena, zní: „Kde bude Sally hledat svou kuličku?“² (Baron-Cohen, Leslie & Frith, 1985, s. 41). Pokud dítě odpoví, že Sally svou kuličku bude hledat v košíčku, testem prošlo. Pochopilo, že Sally (z důvodu nepřítomnosti v místnosti) nemůže vědět, že Anne její kuličku schovala na jiné místo, a proto ji bude hledat tam, kde ji nechala – v košíčku – ač na základě svého nepravdivého přesvědčení.

Teorie mysli je velmi nápomocna z hlediska sociálních situací. Člověk, jakožto společenský tvor, potřebuje nástroj, který mu pomůže orientovat se v interakci s druhými lidmi. Pokud chápete, jak přemýšlí ostatní, můžete toho využívat – ať už v dobrém (víte, co je udělá šťastnými) nebo zlém slova smyslu (můžete jimi manipulovat). Čím lepší teorie mysli, tím lepší má jedinec sociální schopnosti, ale také je například lepší lhář (Gopnik & Seiver, 2009).

2 Vynášení morálního soudu: směr teorie mysli → morálka

Jak už jsem psala výše, za využití teorie mysli připisujeme druhým lidem mentální stavy a koncepty. S tím se pojí další nedílná součást lidského života – vynášení morálních soudů, rozhodování o tom, zda agent jednal morálně, zda má být viněn. A tomu by mělo předcházet například posouzení toho, zda agent jednal záměrně.

Proč se budeme zabývat právě *záměrným jednáním*? Podle některých badatelů je zajímavé v tom, že se v něm propojuje složka teorie mysli a morálního soudu (Leslie, et al., 2006). Některé výzkumy v minulosti ukázaly, že vztah teorie mysli a morálky má směr od teorie mysli k morálce. Tedy agent něco učiní, my posoudíme jeho mentální stavy a rozhodneme se, zda mu připíšeme koncept záměrného jednání (tedy zda jednal záměrně). Poté se ocitáme na půdě morálky a na základě informací získaných pomocí teorie mysli vyřkneme morální soud (Núñez & Harris, 1998). Závažnost činu se posuzuje právě na základě toho, zda usoudíme, že agent jednal záměrně – pokud ano, čin je závažnější, a agent by tak měl dostat větší trest. Tohoto procesu posuzování morálnosti činu jsou opět schopny i malé děti³.

3 Záměrné jednání

Posouzení záměrnosti je tak nedílnou součástí mnoha situací, kdy vynášíme morální soud. Konceptem záměrného jednání a podmínkami, které jsou nutné pro jeho připsání, se v ne tak dávno minulosti zabývalo mnoho filosofů (např. Adams, 1986; Bratman, 1984; McCann, 1986) a existovalo několik soupeřících teorií:

1 Například Heinz Wimmer a Josef Perner (1983) pro svůj výzkum využívali jiné dvě verze, základ je však vždy stejný – jde o nepravdivé přesvědčení jedince.

2 “Where will Sally look for her marble?”

3 Núñezová a Harris tuto schopnost zkoumali u tří až čtyřletých dětí.

Podle některých badatelů (např. Frederika Adamse) agent záměrně činil X v případě, kdy měl přímo nebo výslovně v úmyslu X (z čehož například vyplývá, že není možné říci, že agent záměrně způsobil vedlejší účinek). Tomuto přístupu se říká *Simple View*. Jiní badatelé (např. Michael Bratman) se domnívali, že aby agent udělal záměrně X, musí jednat pouze v intencích, které jsou k X relevantní (podle tohoto pojetí je přípustné říci, že agent záměrně způsobil vedlejší účinek). Tato teorie nese název *Single Phenomenon View*.⁴

Tolik ke koncepcím záměrného jednání z pera akademiků. Jak ale na problém záměrného jednání nahlíží obyčejní lidé, kteří jej používají při každodenních sociálních interakcích? Můžeme nějak zjistit, jak jej používají a za jakých podmínek jej připisují? Jaký je lidový koncept záměrného jednání?

Úkolu zodpovědět tyto otázky se před sedmnácti lety zhostili dva badatelé – psycholog Bertram Malle a experimentální filosof Joshua Knobe (1997). Provedli celkem čtyři experimenty, pomocí nichž se pokusili zjistit, (1) zda existuje nějaké obecné povědomí o tom, co je záměrné jednání, (2) jakým způsobem jej lidé definují a (3) které podmínky musí podle nich agent splňovat, aby o něm mohli říci, že jedná záměrně. Jejich experimentů se zúčastnilo celkem 620 studentů přípravného kurzu psychologie ze Stanfordovy univerzity a Univerzity San Jose.

Na základě dat, která získali pomocí dotazníkové metody, vytvořili Knobe a Malle model lidového konceptu záměrnosti. Respondenti považovali jednání za záměrné, pokud byla přítomna určitá kombinace těchto pěti podmínek: „*touha* po výsledku; *přesvědčení* o činnosti, která vede k tomuto výsledku; *záměr* provést činnost; dostatek *dovednosti* na provedení činnosti; a *uvědomění si* naplnění záměru provedením činnosti“⁵ (Malle & Knobe, 1997, s. 111).

4 Obrácení směru: morálka → teorie mysli

4.1 Může být vedlejší účinek způsoben záměrně?

O šest let později je k pěti podmínkám přidán ještě jeden, a jak se ukázalo velmi důležitý, faktor, který může ovlivnit posuzování záměrnosti jednání agenta. Zasloužil se o to Knobe, jemuž v roce 2003 vychází převratný článek (2003a), který se za léta své existence dočkal nespočtu reakcí a v dnešní době je jeho nejcitovanějším.⁶

Knoba zajímalo, jak by lidé rozhodli v situaci, kdy chce agent dosáhnout nějakého cíle X, ale ví, že tím způsobil vedlejší účinek Y. Avšak jedině, o co mu jde, je X, o Y se nezajímá, a proto učiní kroky k dosažení X (čímž způsobil Y). Byl daný vedlejší účinek způsoben záměrně?

Knobe si náhodně vybral 78 respondentů, kteří trávili den v parku. Jedné polovině byl předložen následující příběh:

⁴ Pro přehled těchto teorií a jejich základních znacích viz Nadelhoffer, 2006.

⁵ “(...) a *desire* for an outcome; *beliefs* about an action that leads to that outcome; an *intention* to perform the action; *skill* to perform the action; and *awareness* of fulfilling the intention while performing the action.”

⁶ K 19. srpnu 2014 má článek 470 citací – viz stránku Joshuy Knoba na Google scholar: <http://scholar.google.cz/citations?user=ivsdmxkAAAAJ&hl=cs&oi=ao>.

„Viceprezident společnosti předložil prezidentovi společnosti⁷ návrh: ‚Přemýšlíme o zavedení nového programu. Pomůže nám zvýšit zisk, ale také uškodí životnímu prostředí.‘ Prezident odpověděl: ‚Mě nezajímá, že to uškodí životnímu prostředí, já chci mít co největší zisk. Začneme s novým programem.‘ Program byl zaveden a, jak se předpokládalo, životnímu prostředí bylo ublíženo“⁸ (Knobe, 2003a, s. 191).

To, co se stane s životním prostředím, je vedlejší účinek (Y) zavedení programu a to, o co prezidentovi skutečně šlo, bylo zvýšení zisku (X). Otázka zní, zda tento vedlejší účinek prezident společnosti způsobil záměrně. Některé z podmínek, které představili Knobe a Malle (1997), jsou splněny (přesvědčení, uvědomění si, dovednost), některé ne (touha, záměr). Tyto podmínky v podstatě představují mentální stavy, na základě jejichž splnění/nesplnění by mělo být rozhodnuto, zda daný agent jednal záměrně. Jak respondenti odpovídali?

82 % z nich se shodlo na tom, že prezident společnosti uškodil životnímu prostředí záměrně. Když byli respondenti požádáni, aby posoudili prezidentovu vinu za zničené prostředí, výsledkem byla spíše vyšší míra viny.⁹

Jak si tyto výsledky vyložit? Mohli bychom se domnívat, že účastníci experimentu nejprve pomocí teorie mysli posoudili mentální stavy daného agenta a na tomto základě usoudili, že záměrně poškodil životní prostředí. To jim následně umožnilo vinit jej za způsobený vedlejší účinek.

Ještě než učiníme ukvapené závěry, podívejme se na druhou polovinu respondentů. Té Knobe předložil variaci příběhu, který se lišil v jednom bodě:

„Viceprezident společnosti předložil prezidentovi společnosti návrh: ‚Přemýšlíme o zavedení nového programu. Pomůže nám zvýšit zisk, ale také pomůže životnímu prostředí.‘ Prezident odpověděl: ‚Mě nezajímá, že to pomůže životnímu prostředí, já chci mít co největší zisk. Začneme s novým programem.‘ Program byl zaveden a, jak se

⁷ Knobův „chairman of the board“ může být překládán jako „předseda představenstva“ či „předseda správní rady“, avšak já jej překládám jako „prezidenta společnosti“. Této nepřesnosti v překladu jsem si vědoma a jedná se o záměr, ke kterému mě vedly dva důvody: 1) domnívám se, že prezident společnosti je v českém kontextu srozumitelnější; 2) v literatuře zabývající se Knobovým efektem je Knobův „chairman of the board“ často zaměňován za „CEO“. Pokud se zaměřím jen na ty studie, které cituji v tomto článku, tak Mauro (2013), Nadelhoffer (2006), Nichols & Ulatowski (2007) a Sousa & Holbrook (2010) píší o CEO. A domnívám se, že v takové situaci je nejlepším řešením mluvit o prezidentu společnosti.

⁸ „The vice-president of a company went to the chairman of the board and said, ‘We are thinking of starting a new program. It will help us increase profits, but it will also harm the environment.’ The chairman of the board answered, ‘I don’t care at all about harming the environment. I just want to make as much profit as I can. Let’s start the new program.’ They started the new program. Sure enough, the environment was harmed.”

⁹ Bohužel nejsou známá přesná data míry viny, jakou respondenti připsali, protože Knobe zprůměroval tyto hodnoty z tohoto a druhého experimentu, v němž byla participantům představen příběh se stejnou kostrou, avšak rozdílným obsahem – také šlo v tomto případě o vedlejší účinek, ale v jedné variantě jím byla smrt vojáků, kteří zemřou při dobývání Thompsonova kopce (hlavní cíl) a ve druhé variantě jde o záchranu vojáků. Průměrná hodnota viny (na stupnici 0-6), kterou respondenti připsali prezidentovi za zničené prostředí a nadporučíkovi za smrt vojáků, byla 4,8.

předpokládalo, životní prostředí se zlepšilo¹⁰ (Knobe, 2003a, s. 192).

Prezident společnosti v druhé variantě splnil stejné podmínky jako ten v první – čili i mentální stavy, na jejichž základě se rozhoduje o záměrném jednání agenta, měl totožné. Pokud by lidé nebyli ovlivněni ničím jiným, pak by se měla i v tomto případě shodnout většina na tom, že záměrně pomohl životnímu prostředí (a pochválit jej za to).

Překvapivě se však na tom, že záměrně způsobil vedlejší účinek zlepšení životního prostředí, shodlo pouhých 23 % dotázaných. A když měli rozhodnout, zda si zaslouží chválu, byla míra připsané chvály nízká.¹¹

Pozorný čtenář již jistě odhalil, že předložené varianty se lišily v morálním náboji vedlejšího účinku – zdá se tak, že morální náboj je tak onen důležitý faktor, který ovlivňuje posuzování záměrnosti. V jednom případě prezident dovolí, aby se stalo něco morálně špatného, a ve druhém, aby se stalo něco morálně dobrého. A v případě špatného záměrnost připsají, zatímco když je způsoben dobrý vedlejší účinek, záměrnost většina nepřipsá.

V tomto bodě můžeme mluvit o obrácení směru vztahu teorie mysli a morálky – participanti v Knobově experimentu nejprve posoudili morální charakter vedlejšího účinku a až na základě této informace se rozhodli, zda agent jednal záměrně (s čímž se pojí i připsání viny a chvály).¹² Tato asymetrie v odpovědích se nazývá *Knobův efekt* (*Knobe effect*); asymetrii v případě, kde figurují vedlejší účinky, se také někdy říká *efekt vedlejšího účinku* (*side-effect effect*).¹³

Existují však minimálně dvě námitky, které jsou namístě: (1) námitka z různorodosti vzorku a (2) námitka z velikosti vzorku.

(1) Pokud se podíváme na Knobův experiment, můžeme říct, že Knobův vzorek participantů bude o něco méně homogenní, než v případě, kdy se participanty stane několik tříd studentů na vysoké škole, jak tomu bylo například ve studii, na které spolupracoval s Mallem (Malle & Knobe, 1997) – tam však zase nebyl takový problém s malým vzorkem.

(2) Co se týče velikosti Knobova vzorku, 78 lidí není mnoho a bylo by příliš troufalé z výsledků takového experimentu s jistotou vyvodit závěry, které jsem učinila o pár odstavců

¹⁰ “The vice-president of a company went to the chairman of the board and said, ‘We are thinking of starting a new program. It will help us increase profits, and it will also help the environment.’ The chairman of the board answered, ‘I don’t care at all about helping the environment. I just want to make as much profit as I can. Let’s start the new program.’ They started the new program. Sure enough, the environment was helped.”

¹¹ Opět máme k dispozici pouze zprůměrované hodnoty připsané chvály ze dvou experimentů. U této varianty činila 1,4. Nyní již můžu prozradit, že efekt se objevil i u kontrolního experimentu, v němž vojáci dobývali Thompsonův kopec: 77 % dotázaných se domnívalo, že smrt vojáků byla způsobena záměrně, avšak pouze 30 % se shodlo, že život vojáků byl zachráněn záměrně.

¹² Stojí za zmínku, že později se Knobe (2004) snažil přijít na to, zda lidé jednoduše nedomnívali, že měl prezident společnosti *záměr*, čímž by byla splněna další důležitá podmínka (a varianta o poškozeném prostředí by tak splňovala o jednu podmínku více než varianta druhá). Provedl tedy další experiment, v němž 63 lidí obdrželo jednu z variant příběhu s prezidentem společnosti. Na tom, že měl prezident záměr, se v případě poškození shodlo 29 % lidí, u pomáhání žádný účastník. Pár lidí, podle kterých bylo záměrem prezidenta uškodit, se sice našlo, ale ne tolik, abychom se mohli domnívat, že to stojí za takovou mírou připsání záměrnosti. To samé se pokoušel ověřit i další badatel, Hugh McCann (2005). Ten svým respondentům (kterých bylo dohromady 106) položil otázky na záměrnost i na záměr (nikoli odděleně, jak to provedl Knobe) a 80 % řeklo, že poškození životního prostředí bylo způsobeno záměrně, ale jen 12 % řeklo, že to bylo agentovým záměrem.

¹³ První výskyt tohoto názvu jsem zaznamenala v článku Alana Leslieho a jeho kolegů (Leslie, et al., 2006).

výše – tedy obrácení směru teorie mysli → morálka. Od Knobova experimentu však uběhlo již jedenáct let, a já si tak mohu být svým závěrem jistější. A to díky jednomu kouzelnému slovu: replikace.

Tento Knobův experiment patří mezi nejčastěji replikované¹⁴. Za deset let se z původních Knobových 78 lidí, kteří rozhodovali o záměrném způsobení poškození nebo zlepšení životního prostředí, stalo 2500. Rozhodla jsem se udělat pro ilustraci finální propočítání, které jsem konzultovala s Knobem (Bystroňová, 2014). Jak by vypadala konečná čísla? Výsledky budou dva: (A) nejprve započítám pouze participanty, kteří obdrželi opravdu jen jednu z verzí a u nichž tak nebyl zjišťován *efekt pořadí* (*order effect*) – dostaneme 1391 respondentů, (B) poté k nim připočítám i ty, u nichž byl *efekt pořadí* zjišťován, a získáme tak oněch 2500 participantů.

(A) Z celkem 1391 lidí obdrželo variantu příběhu s vedlejším účinkem poškození životního prostředí 696 lidí a na tom, že byl způsoben *záměrně*, se shodlo 73,13 % z nich; variantu s vedlejším účinkem zlepšení životního prostředí obdrželo 695 lidí a pouze 18,13 % z nich se domnívalo, že byl způsoben *záměrně*.

(B) Když připočítáme i respondenty, kteří měli k dispozici obě varianty, tak 1805 posuzovalo „škodící“ historiku, a 1804 posuzovalo „pomáhající“. Na záměrném poškození životního prostředí se shodlo 76,23 %, zatímco na záměrném zlepšení pouhých 13,14 %.

Tato čísla se příliš neliší od čísel, která prezentoval sám Knobe – stále je patrná asymetrie v odpovědích. Za pozornost stojí fakt, že při připočítání respondentů, kteří měli k dispozici obě varianty příběhu (a mohli si tak například uvědomit, že by měli odpovídat konzistentně na obě varianty), se asymetrie dokonce zvětšila.

4.2 Agent měl štěstí, jednal přesto záměrně?

Představte si dívku, která vyřeší složitý matematický příklad a je za svůj výkon pochválena. Pokud o ní víme, že je skvělá matematicka, můžeme věřit tomu, že příklad vyřešila správně záměrně (nikoli náhodou). Byla by situace natolik odlišná, kdybychom věděli, že matematiku nikdy dobře neovládala? Pochválili bychom ji i tehdy? A řekli bychom, že příklad vyřešila záměrně správně (Knobe, 2003b)? Nejspíš by nám takové tvrzení dělalo problémy. Proč? Dostatek dovednosti na provedení činu je totiž důležitá podmínka, která hraje roli při rozhodování o záměrnosti.

Tuto skutečnost zjistili už Malle a Knobe (1997). Ukázalo se, že většina účastníků (76%) považovala činnost za záměrnou v případě načrtnuté situace, kde se objevovala kombinace znaků touha + přesvědčení + dovednost¹⁵. Dostatek dovedností činitele tudíž hraje důležitou roli při rozhodování o záměrnosti jednání.

U vedlejších účinků agent splňoval jen některé z podmínek pro záměrné jednání a objevila se asymetrie způsobená rozdílným morálním nábojem. Jak to ale bude vypadat, když se vynechá pouze jedna, ale zato velmi důležitá podmínka? Jednal agent záměrně

¹⁴ Spočítala jsem data z těchto studií: Knobe, 2003a; Knobe, 2004; Nichols & Ulatowski, 2007; Pinillos, et al., 2011; Tannenbaum, Ditto & Pizarro, 2007; Young, et al., 2006 a Wright & Bengson, 2009.

¹⁵ Pokud podmínka dovednosti absentovala, procenta dotázaných, kteří se domnívali, že agent jednal záměrně, se pohybovala okolo nuly, viz tabulku na s. 110)

i přesto, že neměl potřebné dovednosti a k dosažení jeho cíle mu pomohla štěstěna?

Pořád jsme v roce 2003, který byl na zvědavé otázky ohledně záměrného jednání velmi plodný – Knobovi vychází další článek (2003b). Experimentu, který zde představuje, se zúčastnilo 80 lidí náhodně vybraných v parku. Každý obdržel jednu ze čtyř variant příběhu:

„1A: Jake touží vyhrát střeleckou soutěž. Ví, že vyhraje pouze tehdy, když se trefí do středu terče. Zvedne pušku, zamíří na střed terče a zmáčkne spoušť. Jake je skvělý střelec, má klidnou ruku a umí dobře mířit. Kulka zasáhne přesně střed terče. Jake vyhrává soutěž.

1B: Jake touží vyhrát střeleckou soutěž. Ví, že vyhraje pouze tehdy, když se trefí do středu terče. Zvedne pušku, zamíří na střed terče a zmáčkne spoušť. Jake ale neumí tak dobře střílet. Jeho ruka sklouzne po hlavní zbraně a střela zbloudí. Nicméně kulka zasáhne přesně střed terče. Jake vyhrává soutěž.

2A: Jake touží po penězích. Ví, že zdědí spoustu peněz, když jeho teta zemře. Jednoho dne zahlédne tetu, jak kráčí kolem jeho okna. Zvedne pušku, zamíří a zmáčkne spoušť. Jake je skvělý střelec, má klidnou ruku a umí dobře mířit. Kulka zasáhne tetu přímo do srdce. Okamžitě umírá.

2B: Jake touží po penězích. Ví, že zdědí spoustu peněz, když jeho teta zemře. Jednoho dne zahlédne tetu, jak kráčí kolem jeho okna. Zvedne pušku, zamíří a zmáčkne spoušť. Jake ale neumí tak dobře střílet. Jeho ruka sklouzne po hlavní zbraně a střela zbloudí. Nicméně kulka zasáhne tetu přímo do srdce. Okamžitě umírá“ (tamtéž, s. 313).

Žádné velké překvapení v odpovědích respondentů, kteří obdrželi verze s výborným střelcem Jakem, se nekonalo. Vždy většina se shodla na tom, že Jake záměrně trefil svůj cíl. Když šlo o terč, na otázku záměrnosti kladně odpovědělo 79 % dotázaných. Když byla cílem teta, na jejím záměrném zabití Jakem se shodlo 95 % respondentů.

Jak to ale vypadalo, když se do rovnice přimíchala nezkušenost střelce a něco málo štěstí? O Jakovi střílejícím na tetu řeklo 76 % lidí, že ji zabil záměrně, ale pouhých 28 % se shodlo na tom, že záměrně trefil střed terče.¹⁶ Opět se tedy objevila asymetrie v odpovědích,¹⁷

¹⁶ Na Knoba se ohledně tohoto experimentu snesla kritika. Thomas Nadelhoffer (2005) namítal, že posouzení záměrnosti v případech, kdy má agent štěstí, je lépe vidět tehdy, kdy nemůže mít nad situací kontrolu, např. když hraje kostky. Sám to také otestoval (Nadelhoffer, 2004). Navazoval přitom na problém, který již v roce 1978 řešil Ronald Butler – pokud někdo hodí 6 na kostce, nejspíš bychom neřekli, že záměrně, ale pokud máme jednu kulku v šesti komorovém revolveru a po zatočení válcem s touto jednou kulkou někoho zastřelíme, řekli bychom, že záměrně (viz Butler, 1978). Můžeme do jisté míry říci, že Ronald Butler již o Knobově efektu přemýšlel dávno před Knobem. Nadelhoffer testoval, zda většina lidí bude mít stejnou intuici jako Butler, což se potvrdilo (55 % dotázaných se shodlo, že agent záměrně hodil 6 na kostce a 87 % se shodlo, že agent záměrně zabil). Více o dalších badatelích, kteří o podobné asymetrii přemýšleli ještě před Knobem najdete v mé diplomové práci (2014).

¹⁷ Stejně jako u experimentu s příběhem o prezidentovi společnosti je možné najít i spoustu replikací tohoto experimentu: Malle, 2004; Guglielmo & Malle, 2010; Sousa & Holbrook, 2010.

v literatuře je možné ji nalézt pod názvem¹⁸ *efekt dovednosti (skill effect)*.¹⁹

5 Můžeme vinit i agenta, který nejednal záměrně?

Knobovy experimenty tedy ukazují, že lidé jsou při připisování záměrnosti agentovi v některých případech ovlivněni morálním nábojem daného činu nebo vedlejšího účinku. Není však možné, že lidé z nějakého důvodu věří, že aby mohli někoho vinit, musí shledat, že jedná záměrně? I taková možnost se honila hlavou tomuto experimentálnímu filosofovi a rozhodl se otestovat, zda asymetrie, kterou zjistil, není zapříčiněna právě tímto (Knobe, 2003b). A tak 57 lidí obdrželo dvoustránkový dotazník. Na první stránce si přečetli příběh o Bobovi:

„Bob se na párty po práci opil do němoty. Když párty skončila, doklopýtal k autu a vyrazil domů. Byl opravdu hodně opilý – tak opilý, že nakonec ztratil kontrolu nad vozem, vybočil do protisměru a zabil pětičlennou rodinu“²⁰ (Knobe, 2003b, s. 317; původně Mele, 2001, s. 41).

Na druhé stránce dotazníku pak našli jednu z verzí příběhu o nezkušeném střelci Jakovi. Pokud by se lidé domnívali, že mohou člověka za jeho jednání vinit pouze v případě, kdy o něm vyřknou ortel, že jednal záměrně, pak by i u Boba museli říci, že jeho jednání bylo záměrné.

Avšak tak se nestalo. 96 % dotázaných se shodlo, že Bobovo jednání bylo nezáměrné, ačkoli mu byla připsána vysoká průměrná míra viny 5,3 (na stupnici 0-6).²¹

Je možné, že si lidé při posuzování Bobova chování a jeho viny uvědomili, že o Jakovi, který měl prostě šťastný den, také nemusí říci, že jednal záměrně? Jak změnila přítomnost příběhu o Bobovi reakce lidí na Jaka? Celkem nijak – asymetrie zůstala: 84 % se domnívalo, že Jake zabil svou tetu záměrně, ale jen 40 % se na záměrnosti shodlo u střelby na terč.

6 Jaké z toho plynou důsledky?

To, že jsou lidé náchylnější k tomu, aby agentovi připsali záměrnost, pokud činí něco morálně špatného, má dopady i na právní praxi. Jak jsem psala již výše, pokud je čin záměrný, následuje vyšší trest. V České republice může obžalovaný dostat 3 roky za usmrcení z nedbalosti, 3–10 let za zabití, 10–18 let za vraždu a 12–20 let odnětí svobody za vraždu úkladnou.²²

Připadá vám nepravděpodobné, že by takovým způsobem mohl být ovlivněn soud? Problém s takovým tvrzením by byl v případě, kdyby byl *Knobův efekt* způsobován emocemi.

¹⁸ Problému s názvoslovím u tohoto efektu se věnuji v první kapitole své diplomové práce (2014).

¹⁹ Výskyt tohoto názvu jsem zaznamenala v článku Jennifer Nadové (Nado, 2008).

²⁰ “Bob got rip-roaring drunk at a party after work. When the party ended, he stumbled to his car and started driving home. He was very drunk at the time—so drunk that he eventually lost control of his car, swerved into oncoming traffic, and killed a family of five.”

²¹ Tento experiment byl replikován – Nadelhoffer (2004) měl podobné výsledky: 92 % respondentů se shodlo, že Bob rodinu zabil nezáměrně, ale byla mu připsána průměrná míra viny 5,1.

²² Viz Trestní zákoník, Trestné činy proti životu, §140, §141 a §143.

Přeci jen soud se případem zabývá déle, než participanti v experimentu, a proto by měl dostatek času na případné potlačení své prvotní emocionální reakce. Avšak v roce 2006 tým Liane Youngové zjistil, že i pacienti, kteří mají poškozený ventromediální prefrontální kortex (tedy část mozku, která je spojována se zpracováním emocí), vykazují asymetrické odpovědi (Young, et al., 2006), což je důkazem pro to, že asymetrie nemá původ v našich emocích. Ale proč spekulovat, zda by soud mohl být ovlivněn, když máme k dispozici reálný případ, kdy tomu tak bylo.

Právníčka Julia Kobick ve spolupráci s Joshuou Knobem (2009) procházela případy, které měly podobnou kostru jako Knobovy příběhy a při posuzování trestného činu bylo důležité rozhodnout, zda obžalovaný jednal záměrně. Jedním z nich je případ *Babbitt v. Sweet Home Chapter of Communities for a Great Oregon*: Skupina malých vlastníků půdy Babbitt věděla, že na jejím území žijí ohrožené druhy zvířat. Mohla předpokládat, že pokud bude v této oblasti těžít dřevo, a tím změní okolní prostředí, ublíží tím fauně, která v oblasti žije. Nicméně těžbu zahájila. Jejím následkem bylo zraněno nebo dokonce zemřelo několik ohrožených zvířat. Ublížila skupina Babbitt ohroženým zvířatům záměrně?

Případ je do jisté míry podobný Knobovu prezidentovi společnosti: ublížení ohroženým druhům bylo vedlejším účinkem těžby, o němž skupina Babbitt věděla. Rozhodně však nebylo jejich záměrem nebo netoužili po tom, aby bylo zvířatům ublíženo. V tom se tento reálný případ shoduje s příběhem o prezidentovi společnosti. A dokonce i verdikt byl stejný – podle soudu skupina Babbitt ublížila zvířatům záměrně.

Můžeme se ptát, zda by v případě dobrého vedlejšího účinku – tedy kdyby skupina Babbitt nějakým způsobem pomohla ohroženým druhům – soud rozhodl stejně nebo by verdikt spíše kopíroval výsledek Knobovy první studie.

Podle právníka Josepha Maura (2013) vnáší existence Knobova efektu nové světlo například na případy vražd, které se staly jako vedlejší účinek jiného zločinu (znásilnění, vloupání, atd.). Domnívá se proto, že zákonodárci by se měli zajímat o výzkumy, týkající se konceptů důležitých pro trestní právo. Tento požadavek na zákonodárce byl nicméně vznesen již o deset let dříve Bertramem Mallem a Sarah Nelsonovou (2003). Ti varovali před problémem, který vyvstává z odlišnosti lidového a právního konceptu záměrného jednání. Poukazovali zejména na poznatek Malla a Knoba z již několikrát zmíněné studie (1997) – totiž, že i když má jedinec k dispozici definici (např. takovou, jaká je používána v trestním právu), nemá to na něj žádný vliv a posuzuje záměrné jednání stejně jako ten, který ji k dispozici neměl.

Teorie mysli je užitečný nástroj, který lidem už od malička pomáhá překonávat nástrahy, které s sebou nesou sociální interakce. A protože sociální interakce mohou být nezřídkou spojené s morálním souzením, mohli bychom se domnívat, že teorie mysli je nápomocna i při něm. V některých případech je však tato domněnka mylná a já jsem se snažila ukázat, že právě morální náboj situace může mít vliv právě na to, zda agentovi připíšeme koncept (záměrné jednání), nikoli že na základě připsání konceptu určíme, zda byl čin morálně špatný. Tento obrácený vztah není radno brát na lehkou váhu zejména kvůli vážným důsledkům, které se s tím pojí.

Literatura

- ADAMS, F. (1986). Intention and Intentional Action: The Simple View. *Mind & Language*. 1986, vol. 1, no. 4, s. 281-301. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0017.1986.tb00327.x>.
- BARON-COHEN, S., LESLIE, A. M. & FRITH, U. (1985). Does the Autistic Child have a "Theory of Mind"? *Cognition*. 1985, vol. 21, no. 1, s. 37-46. Dostupné z WWW: [http://dx.doi.org/10.1016/0010-0277\(85\)90022-8](http://dx.doi.org/10.1016/0010-0277(85)90022-8).
- BRATMAN, M. (1984). Two Faces of Intention. *Philosophical Review*. 1984, vol. 93, no. 3, s. 375-405. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.2307/2184542>.
- BUTLER, R. (1978). Report on Analysis „Problem“ no. 16. *Analysis*. 1978, vol. 38, no. 3, s. 113-114. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1093/analys/38.3.113a>.
- BYSTROŇOVÁ, M. (2014). *Knobův efekt* [online]. Magisterská diplomová práce. Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Katedra filosofie. [Cit. 2014-08-08]. Dostupné z WWW: https://is.muni.cz/auth/th/263585/ff_m/Diplomova_prace_Bystronova.pdf.
- GOPNIK, A. & SEIVER, E. (2009). Reading Minds: How Infants Come to Understand Others. *Zero to Three*. 2009, vol. 30, no. 2, s. 28-32. Dostupné také z WWW: http://www.alisongopnik.com/papers_alison/gopnik%20&%20seiver%202009.pdf.
- GUGLIELMO, S. & MALLE, B. F. (2010). Enough Skill to Kill: Intentionality Judgments and the Moral Valence of Action. *Cognition*. 2010, vol. 117, s. 139-150. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1016/j.cognition.2010.08.002>.
- KNOBE, J. (2003a). Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language. *Analysis*. 2003, vol. 63, s. 190-194. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1093/analys/63.3.190>.
- KNOBE, J. (2003b). Intentional Action in Folk Psychology: Experimental Investigation. *Philosophical Psychology*. 2003, vol. 16, s. 309-324. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1080/09515080307771>.
- KNOBE, J. (2004). Intention, Intentional Action and Moral Considerations. *Analysis*. 2004, vol. 64, no. 2, s. 181-187. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8284.2004.00481.x>.
- KOBICK, J. & KNOBE, J. (2009). Interpreting Intent. How Research on Folk Judgments of Intentionality Can Inform Statutory Analysis [online]. In *Brooklyn Law Review. Symposium: Is morality universal and should the law care?* 2009, vol. 75, no. 2, s. 409-432 [cit. 2014-10-08]. Dostupné z WWW: http://www.brooklaw.edu/~media/PDF/LawJournals/BLR_PDF/blr_v75ii.ashx.

- LESLIE, A. M., KNOBE, J. & COHEN, A. (2006). Acting Intentionally and the Side-effect Effect. *Psychological Science*. 2006, vol. 17, s. 421-427. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01722.x>.
- MALLE, B. F. (2004). The Moral Dimension of Intentionality Judgments [online]. *Technical Reports of the Institute of Cognitive and Decision Sciences*. 2004, no. 04-2, [cit. 2013-11-15]. Dostupné z WWW: <http://www.hebb.uoregon.edu/04-02tech.pdf>.
- MALLE, B. F. & KNOBE, J. (1997). The Folk Concept of Intentionality. *Journal of Experimental Social Psychology*. 1997, vol. 33, s. 101-121. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1006/jesp.1996.1314>.
- MALLE, B. F. & NELSON, S. E. (2003). Judging Mens Rea: The Tension Between Folk Concepts and Legal Concepts of Intentionality. *Behavioral Science and the Law*. 2003, vol. 21, s. 563-580. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1002/bsl.554> .
- MAURO, J. C. (2013), Intentional Killing Without Intending to Kill: Knobe's Theory as a Rational Limit on Felony Murder [online]. *Louisiana Law Review*. 2013, vol. 73, no. 4 [cit. 2014-15-08]. Dostupné z WWW: http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=joseph_mauro.
- MCCANN, H. (1986). Rationality and the Range of Intention. *Midwest Studies in Philosophy*. 1986, vol. 10, no. 1, s. 191-211. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-4975.1987.tb00540.x>.
- MELE, A. (2001). Acting Intentionally: Probing Folk Notions. In MALLE, B. F., MOSES, L. J. & BALDWIN, D. (Eds.). *Intentions and Intentionality: Foundations of Social Cognition*. Cambridge (MA): MIT Press, 2001, s. 27-43. Dostupné také z WWW: <http://mitpress2.mit.edu/books/chapters/0262133865chap1.pdf>.
- NADELHOFFER, T. (2004). The Butler Problem Revisited. *Analysis*. 2004, vol. 64, s. 277-284. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1111/j.0003-2638.2004.00497.x>.
- NADELHOFFER, T. (2005). Skill, Luck, Control, and Intentional Action. *Philosophical Psychology*. 2005, vol. 18, no. 3, s. 341-352. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1080/09515080500177309>.
- NADELHOFFER, T. (2006). On Trying to Save the Simple View. *Mind & Language*. 2006, vol. 21, no. 5, s. 565-586. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0017.2006.00292.x>.
- NADO, J. (2008). Effects of Moral Cognition on Judgments of Intentionality. *British Journal for the Philosophy of Science*. 2008, vol. 59, s. 709-731. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1093/bjps/axn035>.

- NICHOLS, S. & ULATOWSKI, J. (2007). Intuitions and individual differences: The Knobe effect revisited. *Mind and Language*. 2007, vol. 22, no. 4, s. 346-365. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0017.2007.00312.x>.
- NÚÑEZ, M., & HARRIS, P. L. (1998). Psychological and deontic concepts: Separate domains or intimate connection? *Mind & Language*. 1998, vol. 13, s. 153-170. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1111/1468-0017.00071>.
- PINILLOS, N. A., SMITH, N., NAIR, G. S., MARCHETTO, P. & MUN, C. (2011). Philosophy's New Challenge Experiments and Intentional Action. *Mind and Language*. 2011, vol. 26, s. 115-139. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0017.2010.01412.x>.
- RAVENSCROFT, I. (2010). Folk Psychology as a Theory [online]. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.). Edition Fall 2010 [cit. 2014-15-08]. Dostupné z WWW: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/folkpsych-theory/>.
- SOUSA, P. & HOLBROOK, C. (2010). Folk Concepts of Intentional Action in the Contexts and Immoral Luck. *The Review of Philosophy and Psychology*. 2010, vol. 1, no. 3, s. 351-370. Dostupné z WWW: [10.1007/s13164-010-0028-x](http://dx.doi.org/10.1007/s13164-010-0028-x).
- TANNENBAUM, D., DITTO, P. H. & PIZARRO, D. (2007). Different Moral Values Produce Different Judgments of Intentional Action [online]. In *Psychology and Social Behavior departmental colloquium, University of California, Irvine*. [cit. 2013-11-10]. Dostupné z WWW: http://experimentalphilosophy.typepad.com/experimental_philosophy/files/2ndyear_paper.pdf.
- WIMMER, H. & PERNER, J. (1983). Beliefs about Beliefs: Representation and Constraining Function of Wrong Beliefs in Young Children's Understanding of Deception. *Cognition*. 1983, vol. 13, no. 1, s. 103-128. Dostupné z WWW: [http://dx.doi.org/10.1016/0010-0277\(83\)90004-5](http://dx.doi.org/10.1016/0010-0277(83)90004-5).
- WRIGHT, J. C. & BENGSON, J. (2009). Asymmetries in Judgments of Responsibility and Intentional Action. *Mind and Language*. 2009, vol. 24, no. 1, s. 24-50. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0017.2008.01352.x>.
- YOUNG, L., CUSHMAN, F., ADOLPHS, R., TRANEL, D. & HAUSER, M. (2006). Does Emotion Mediate The Relationship Between An Action's Moral Status And Its Intentional Status? Neuropsychological Evidence. *Journal of Cognition and Culture*. 2006, vol. 6, no. 1-2, s. 291-304. Dostupné z WWW: <http://dx.doi.org/10.1163/156853706776931312>.
- Zákon č. 40/2009 Sb., trestné činy proti životu a zdraví, §140, §141 a §143. In: *Trestní zákoník*. Aktuální znění od 23. 8. 2013.

Monika Bystroňová
 KFI FF MU v Brně
 263585@mail.muni.cz